

ROMA HUKUKUNUN SÜREKLİLİĞİ: SOYUTLAMA, EKONOMİK FORMLAR VE SİYASİ ESNEKLİK

Eren Paydaş*

Siyasal otoriterleşme/rakipsizleşme süreçlerinde, ilk çözülen çoğu zaman kamu hukukudur. Yetki sınırları, denetim düzenekleri ve hak güvenceleri aşılırken, mülkiyetin devri, borcun icrası, teminat rejimleri ve şirketler hukukunun gündelik işleyişi dönüşümler geçirip elastikleşse de, kamu hukukunda olduğu gibi açıktan bir çözüme ile baş başa kalmaz. Özel hukukun bu kapsamda geçirdiği dönüşümler (Katharina Pistor'un "Sermayenin Yasası" eserinde görülebileceği üzere) başlı başına bir araştırma konusu olsa da, bu hukuk alanının siyasi iktidar ile arasındaki ilişkinin bir tür özerkliğe sahip olduğu açıktır. Zira rejim keyfileşse dahi, piyasa ve mülkiyet ilişkilerinin belirli bir hukuki güvenlikten yararlanması ve bunun sistemli ve bir iç rasyonaliteye bağlı biçimde gerçekleşmesi zorunludur. Bu noktada, özel hukukun siyasi iktidar karşındaki dayanıklılığı bir istisna değil, iktidarın yönetilebilirlik koşullarından biri haline gelir. Bu dayanıklılığın tarihsel ve kavramsal kaynaklarından birisi olarak Roma hukuku ise, yalnızca bir miras değil, ekonomik ilişkileri öngörülebilir ve icra edilebilir kılan bir soyutlama rejimidir.

Roma hukukunun güncelliği, pozitif düzenlemelerin sürdürülmesinden değil, bu düzenlemeleri mümkün kılan tasnif sistematığının, temel ilkelerin ve akıl yürütme biçimlerinin modern hukuki mantıkla uyum içinde olmasından kaynaklanır (Stein, 1999). Kişi, mülkiyet, borç ve teminat gibi kategorileri içerikten bağımsız biçimsel kalıplar olarak kurmasını, farklı toplumsal ve siyasi içeriklerin aynı hukuki şema içine yerleştirilebilmesini sağlar. Roma hukukunun sürekliliği, belirli kuralların korunmasından çok, bu biçimsel çekirdeğin, değişen koşullarda yeniden işlevlendirilmesinde yatar. Bu kısa yazı boyunca sunulacak olan, bu soyutlama kapasitesinin, ekonomik formlar üretmenin yanında, otoriterleşme koşullarında, özel hukuku neden ve nasıl dayanıklı kıldığını da açıklayabilmektedir.

---

* Eren Paydaş, 2009 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Yüksek lisansını Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 2016 yılına kadar Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi Sosyolojisi alanında araştırma görevlisi olarak görev yaptı. KHK sürecinin ardından Almanya'ya gitti, doktorasını Friedrich Alexander Üniversitesi'nde 2021 yılında tamamladı. Herhangi bir kuruma bağlı değil ve bağımsız araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürmekte.

Kavramlar, Kategoriler ve Soyutlama Gücü

Günümüzde yürürlükte olan medeni hukuk düzenlerinin neredeyse tamamı, *Corpus Iuris Civilis*'te sistematize edilen kavramları doğrudan ya da dolaylı biçimde kullanır. Bu düzenlemelerin arka planında, Roma hukukunun kişiler-şeyler-davalar (*personae-res-actiones*) ayrımıyla şekillenen ve kavramlar arasındaki ilişkiyi yöneten bir kavramsal işletim sistemi işler. Bu kavramsal yapı, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda felsefi bir zemin üzerinde yükselir. Roma hukukçuları, hukuk disiplinini sistemleştirirken Antik Yunan düşüncesinden yoğun biçimde yararlanmışlardır. Özellikle geç Cumhuriyet döneminde şekillenen hukuk bilimi, Yunan felsefesiyle doğrudan temas hâlinindedir. Yunan düşüncesi, Roma'ya bilimsel bilgi alanlarını alt başlıklara ayırma, teknik terimleri tanımlama, kurallar inşa etme ve tümdengelimli bir sistem kurma pratiğini taşımıştı (Manthe, 2009). Ancak bu aktarım yalnızca yöntemle sınırlı kalmamış, adalet anlayışını da dönüştürmüştü. Daha önce rahip-hukukçular tarafından yürütülen hukuki faaliyetler, yalnızca yasa metinlerinin yorumlanması ve uygulanmasıyla sınırlıydı; adaletin gerçekleşip gerçekleşmediği sorgulanmazdı. Oysa Helenistik dönemle birlikte, pozitif hukukun ötesinde bir doğal hukuk anlayışının araştırılması gerektiği fikri kabul edildi. Stoacı felsefenin etkisiyle şekillenen bu yaklaşım, evrensel bir akıl (*logos*) tarafından kurulduğu varsayılan adalet ilkesini, hukuki düzenin önkoşulu olarak görürdü (Manthe, 2009). Bu çerçevede "dürüstlük ve iyi niyet" (*bona fides*) gibi ilkelerin hukuki yoruma dâhil edilmesi, yalnızca normatif bir genişleme değil, felsefi bir dönüşüm olarak değerlendirildi.

Stoacı kozmopolitizmle birlikte geliştirilen doğa yasası fikri, Roma hukukuna polis ya da imparatorluk sınırlarını aşan bir evrensellik iddiası kazandı. Hukuk, belirli bir siyasal erkten değil, rasyonel sınıflandırma ve tümdengelim dayanan bir düşünme biçiminden türetildi. Bu noktada Aristoteles'in kategoriler sisteminin etkisi belirleyici. Özellikle tür-cins (*species-genera*) ayrımına dayalı kavramsal taksonomi, Gaius'un yaptığı kişiler-şeyler-davalar ayrımına epistemik bir iskelet sunar (Tellegen-Couperus, 1993). Böylece Roma hukuku, bir yandan etik Stoacı mirasla, öte yandan analitik Aristotelesçi düşünceyle beslenen çift kanatlı bir kuramsallık kazandı. Burada Roma hukukunun modern özel hukuka etkisini belirleyen temel unsur, onun soyutlama gücüdür. Cumhuriyet döneminde geliştirilen formül davalar (*actiones*) geleneğinden, İmparatorluk döneminde geliştirilen soyut hak (*ius*) kavramına uzanan çizgi, Roma hukukunun somut olgulardan kavramsal yapılara geçiş yeteneğini gösterir. Bu soyutlamanın en belirgin örneklerinden biri borç ilişkisi (*obligatio*) kavramında görülür.

Başlangıçta yalnızca bireysel borç yükümlülüğünü ifade eden bu kavram, zamanla iki taraf arasında hukukî bağ kuran, soyut ve genel bir yapı hâlini aldı. Bu gelişim, yalnızca borçlar hukukunun değil, modern hukukta taraflar arası ilişkilerin düzenlenme biçiminin de temelini oluşturur (Stein, 1999). Yani bugün modern hukukun öznesi olan *homo juridicus*'un *homo economicus* ile bağlantısının ve öznel arası ilişkilerin temellerinin izleri Roma hukukunda bulunabilir.

Orta Çağ ve Ekonomik Rasyonalitenin Doğuşu

On birinci yüzyılda Bologna'da Irnerius'un öncülüğünde başlatılan *Corpus Iuris Civilis* metin okumaları, Roma hukukunun Batı Avrupa'da yeniden keşfini mümkün kılmıştı. Öğrencilerin metin kenarına düşürdükleri *glossa*'lar, yalnızca metni açıklamakla kalmamış, aynı zamanda onu çağın ihtiyaçları doğrultusunda dönüştüren bir yorum pratiğine dönüştürmüştü (Stein, 1999). 13. yüzyılda Accursius'un derlediği *Glossa ordinaria*, kıta Avrupası'nda ortak hukuk (*ius commune*) olarak adlandırılan ve yerel hukukların üzerinde işleyen yeknesak bir hukuk dili yarattı (Tellegen-Couperus, 2024). Roma hukukunun bu ikinci dolaşıma girişi, parçalanmış feodal düzende normatif bir tutarlılık sağladı; farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren toplulukların aynı sözleşme dili içinde buluşmasını mümkün kıldı. Özellikle ticaretin yoğunlaştığı alanlarda, gezici tüccar mahkemeleri, Roma hukukunun "rıza" temelli sözleşme anlayışını taşınabilir hâle getirerek tacirler hukuku (*lex mercatoria*) altında uygulamaya koydu. Anvers, Brugge ve Cenova gibi ticaret merkezlerinde kurulan fuar mahkemeleri, sözlü taahhüt (*stipulatio*) formunda geliştirilen güvence mekanizmalarıyla çek ve senet gibi devredilebilir borç araçlarının öncüllerini üretmiş, böylece kredi ilişkilerinin temelleri atılmıştı (Berman, 1983). Sermayenin temellük edilmesini sağlayan bu yapı, sermaye dolaşımını hızlandırarak Rönesans dönemindeki ticaret patlamasının kurumsal altyapısını oluşturdu. Özel mülkiyetin (*dominium*) soyut bir hak olarak kavramsallaştırılması, mülkiyetin şahıstan bağımsızlaştırılmasına ve devredilebilir bir değer olarak işlem görmesine imkân verdi. Bu yapı, sözleşme yoluyla riskin taraflar arasında dağıtılabilmesini mümkün kılmış; özellikle satım sözleşmesi (*emptio venditio*), faizli ödünç (*mutuum*) ve ortaklık (*societas*) gibi kurumlar, sermaye birikiminin hukuki ifadesi olarak işlemişti (Kaser, 1980). Orta Çağ boyunca kilise hukuku tarafından sınırlandırılan faiz pratiği, seküler hukuk alanlarında, Roma hukukunun sağladığı formel temellerle varlığını sürdürmüştü, ekonomik faaliyetin "yaşayan hukuk" içerisinde rasyonelleşmesine, sonra da pozitif hukuka dahil olmasına katkı sunmuştu (Berman, 1983). Bu kapsamda, tarihsel olarak Floransa, Venedik ve Cenova gibi şehirlerde Roma

hukukunun soyut kuralları, erken kapitalist ilişkilerin kurucu normları olarak iş gördü; riskin hesaplanabilirliği, kazancın sınırlandırılabilirliği ve mülkiyetin devredilebilirliği bu kurallar çerçevesinde tanımlandı. Roma hukukunun bu soyutlama kapasitesi, yalnızca normatif bir sistem değil, aynı zamanda ekonomik bir zemin inşa etmişti. Bu haliyle Roma hukuku, kapitalizmin yalnızca tarihsel bir öncülü değil, aynı zamanda kavramsal ve normatif bir aracıdır.

Sonuç: Roma Hukukunun Yeniden İşlevlendirilmesi ve Güncel Siyasi İşlevi

Fransız Medeni Kanunu, 1804'te yayımlandığı andan itibaren, yalnızca bir hukuk metni değil, modern burjuva düzeninin normatif temellerini atan kurucu belgelerden oldu. Özel mülkiyetin dokunulmazlığı, sözleşme özgürlüğü ve kişilerin eşitliği ilkelerini merkeze alan bu medeni kanun, Roma hukukundan devraldığı soyut kavramları devrim sonrası liberal siyasetle uyumlu, öngörülebilir bir çerçeveye dönüştürerek yükselen kapitalist piyasa ilişkilerine kurumsal bir zemin sağladı. Alman Pandekt geleneği ise Fransız modeline doğrudan rakip olmak yerine, Roma hukukuna dayalı kavramları Pandekt bilimi yöntemiyle soyut ve sistematik bir bütünlüğe kavuşturdu. Savigny'nin tarihsel hukuk okulundan beslenen bu yaklaşım, Windscheid'in sistematikleştirme çabasıyla birleşerek modern Alman Medeni Kanunu'nun ve kıta Avrupası özel hukukunun "genel hükümler → borçlar → eşya hukuku" omurgasının temelini oluşturdu. Bu dogmatik iskelet, yalnızca normatif bir tasnif aracı değil, ekonomik ilişkilerin soyut bir hukuk düzenine entegre edilmesini mümkün kılan kurucu bir çerçeve işlevi görmüştü. Roma hukukundan miras alınan *obligatio, res, dominium* gibi kavramlar, kapitalist üretim biçiminin ihtiyaç duyduğu mülkiyetin soyutlaştırılması, borcun şahıstan bağımsızlaştırılması ve hukuki yükümlülüklerin devredilebilirliğini teminat altına alma yönündeki talepleri karşılayabilecek esneklikte yeniden yorumlandı. Kavramların içeriği dönüşse dahi, onları taşıyan biçimsel çerçeve (hak, borç, mülkiyet, kişilik) korundu; böylece hukukî düzenleme, teknolojik ve ekonomik yenilikleri bu sabit biçimlere entegre edebildi (Zimmermann, 2001). Bu nedenle bugün, platform-temelli iş ilişkileri, akıllı sözleşmeler, dijital mülkiyet rejimleri ve hatta veri temelli sözleşme yükümlülükleri gibi yeni biçimler, Roma hukukunun sağladığı kurumsal şema dâhilinde kolaylıkla kategorize edilebiliyor. Dolayısıyla bu yapısal devamlılık yalnızca tarihsel bir etki değil, hâlihazırdaki özel hukuk düzenlerinin teknolojik dönüşüm karşısındaki yüksek temellük kapasitesini de açıklayan bir niteliktir.

Buraya kadar izlenen hat, Roma hukukunun soyutlama rejiminin ekonomik ilişkileri öngörülebilir ve icra edilebilir kıldığını gösterdi. Bu öngörülebilirlik, piyasa aktörleri kadar siyasal iktidar için de yönetebilirliğin koşulu. Bu nedenle özel hukukun çekirdeği, tarafsız bir alan olmaktan çok, ekonomik dolaşımın kesintisiz olmasını sağlayan bir istikrar tekniği olarak işler. Buradan da hareketle, son ve hayati bir nokta olarak belirtmek gerekir ki, özel hukukun çekirdeği, siyasal iktidarın ideolojik yöneliminden veya rejim tipinden hiçbir dönemde tam anlamıyla bağımsız olmadı, olmaz. Mutlak monarşiden anayasal devlete, askerî yönetimlerden neoliberal demokrasiye geçişler sırasında bile, borç, mülkiyet ve kişi statüsü rejimlerinin ana ilkeleri, Roma kökenli soyut kavramlara dayandıkları için, yalnızca yorum düzeyinde esnetilse de, dogmatik çekirdeklerini korumuşlardır. Tam da bu noktada Ernst Fraenkel'in "ikili devlet" modeli aydınlatıcıdır: Modern kapitalist devlet, bir yandan olağanüstü yetkilere dayanan, keyfi kararlarla işleyen "önlem devleti"ni barındırırken, diğer yandan piyasa güvenliğini sağlayan, hesaplanabilir normlara dayalı, "normlar devleti" niteliğini içerir. İki alan arasındaki gerilim ancak ekonomik faaliyetin dayandığı özel hukukun kesintisizliği sayesinde yönetilebilir (Fraenkel, 2020). Bu kesintisizlik ise, bugün otoriter popülizm dalgasının yükseldiği rejimlerde bile kendisini gösteriyor. Acil durum kararnamele yürütme erkinin elini güçlendirirken, şirket hukuku, taşınmaz mülkiyeti veya teminat rejimleri çoğu kez dokunulmaz kalır. Zira sermaye akışının sürekliliği siyasal meşruiyet inşasının da önkoşuludur. Aynı mantık dijital çağda da işlemekte: blok-zincir tabanlı varlıkların hukuki statüsü, bulut ortamındaki veri iktisabı veya akıllı sözleşmeler yoluyla otomatik icra gibi yenilikler, hâlen Roma hukuku kalıplarına yerleştirilerek öngörülebilirlik çerçevesine alınabilmekte. Böylece Roma hukukundan devralınan soyutlama rejimi, 19. yüzyıl sanayi kapitalizmine sağladığı hesaplanabilirlik ve risk dağıtım kapasitesini, 21. yüzyılın veri-temelli platform ekonomisine de aktarır. Ve siyasal alanın yüzeyinin altında, rejimlerden görece özerk "dayanıklı bir iskelet" işlevi görerek, hem otoriter müdahaleleri sürdürülebilir kılar hem de küresel kapitalizmin güvenlik-öngörülebilirlik dengesini ayakta tutmaya yardımcı olur.

KAYNAKÇA

- Berman, H. J. (1983). *Law and revolution: The formation of the Western legal tradition*. Harvard University Press.
- Fraenkel, E. (2020). *İkili devlet: Diktatörlük teorisine bir katkı* (T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1941'de yayımlanmıştır.)
- Kaser, M. (1980). *Roman private law* (R. Dannenbring, Trans.). University of South Africa.
- Manthe, U. (2019). *Geschichte des römischen Rechts*. C. H. Beck.
- Stein, P. (1999). *Roman law in European history*. Cambridge University Press.
- Tellegen-Couperus, O. E. (2024). *Roma hukuku: Kısa bir tarih* (S. Ünver, Çev.). Zoe Kitap.
- Zimmermann, R. (2001). *Roman law, contemporary law, European law: The civilian tradition today*. Oxford University Press.